

Rudolf Steiner over Georg Christoph Lichtenberg

in context

Vertaling van het Duits naar het Nederlands

Twee tekstdelen uit Rätsel der Philosophie

Tekst 1 (bladzijde 1 en 2)

Uit: Rätsel der Philosophie (GA 18; 1914)
Hoofdstuk: Das Zeitalter Kants und Goethes
Bladzijde 173 tot en met 176
Auteur: Rudolf Steiner
Vertaling: John Wervenbos

[...] Als twee geestelijke tegenvoeters nemen Kant en Goethe in de moderne ontwikkeling van de wereldbeschouwing de belangrijkste posities in. Degenen die zich voor de hoogste vraagstukken interesseerden stelden zich verschillend op naar deze beide mannen. Met alle attributen van een strenge schoolfilosofie heeft Kant zijn wereldbeschouwing ontworpen; Goethe filosofeerde op een naïeve manier, zich op zijn gezonde natuur verlatend. Daarom meende Fichte, zoals boven vermeld, zich “op de huidige ontwikkelingstrap van humaniteit slechts tot Goethe te kunnen wenden als zijnde de vertegenwoordiger van de zuiverste geestelijkheid van het *gevoel*”, terwijl hij wat betreft Kant de mening is toegedaan, dat “het menselijk verstand niet verder dan tot aan de grenzen kon doordringen, waarvoor Kant in het bijzonder in het bijzonder in zijn Kritiek van de oordeelskracht heeft gestaan”. Wie in het naïeve gewaad waarin de wereldbeschouwing van Goethe is gehuld dordringt, zal in haar ongetwijfeld een vast fundament vinden, welke tot heldere ideeën kan voeren. Zelf bracht Goethe zich dit fundament niet tot bewustzijn. Zijn voorstellingswijze vindt daarom slechts geleidelijk aan ingang in de groei van de wereldbeschouwing; en bij de start van de 19^e eeuw is het allereerst Kant waarmee mensen zich willen bezighouden.

Hoe groot echter ook de werking was die van Kant uitging: voor tijdgenoten kon het niet verborgen blijven, dat een diepere behoefte aan inzicht door hem niet kon worden bevredigd. Zo'n verlangen naar kennis dringt aan op een eenvormig wereldbeeld, zoals daar bij Goethe sprake van was. Bij Kant staan de aparte gebieden van het bestaan opeens naast

elkaar. Vanwege dit feit kon Fichte, ondanks zijn absolute verering van Kant, niet ontkennen dat “Kant enkel op de waarheid heeft gewezen, maar die noch beschreven noch be-
wezen heeft”. “Deze wonderlijke unieke man heeft óf een gave van het voorspellen, voor-
zeggen van de waarheid, zonder zich van haar oorzaak echt bewust te zijn, óf hij heeft het
tijdperk waarin hij leeft niet hoog genoeg geschat ze hem mede te delen, óf hij is er voor
teruggeschrokken al tijdens zijn leven de bovenmenselijke verering naar zich toe te trek-
ken, die hem lang of kort... nog ten deel moest vallen. Niemand heeft hem nog begrepen,
...niemand zal het, die niet langs zijn eigen weg tot Kants resultaten zal komen.” “Maar
evenzeer geloof ik zeker te weten dat Kant zich zo’n systeem heeft *gedacht*; dat alles wat
hij werkelijk aandraagt, brokstukken en resultaten van dit systeem zijn en dat zijn bewe-
ringen alleen onder deze premisse zin en betekenis hebben.” Want wanneer dit niet het
geval was, dan wou Fichte “De kritiek van het zuivere oordeel eerder houden voor het
werk van het wonderlijkste toeval, dan voor dat van een kopstuk”.

Ook anderen hebben het onbevredigende van de Kantiaanse gedachtegang ingezien. Lich-
tenberg, één van de ingenieuze en tegelijk één van onafhankelijkste kopstukken uit de 2^e
helft van de 18e eeuw, die Kant waardeerde, kon het toch niet laten tegen diens wereld-
beschouwing belangrijke tegenwerpingen aan te voeren. Enerzijds zei hij: “Wat betekent
met Kantiaanse geest denken? Het betekent geloof ik de relatie van ons wezen, wat dat
ook moge zijn, tot de dingen, die wij *buiten ons* noemen, vindbaar te maken; dat betekent
de verhouding van het subjectieve ten opzichte van het objectieve vaststellen. Dit is even-
wel altijd het doel van alle degelijke natuuronderzoekers geweest, alleen is de vraag of ze
het waarlijk zo filosofisch hebben aangepakt als mijnheer Kant. Men heeft dat wat toch al
subjectief is en moet zijn, voor objectief gehouden.” Anderzijds merkt Lichtenberg echter
op: “Zou het dan een totaal uitgemaakte zaak moeten zijn, dat onze rede van het boven-
zinnelijke in het geheel niets kon weten? Zou de mens zijn ideeën over God niet net zo
doelmatig kunnen weven als de spin haar web omwille van het vangen van vliegen? Of
met andere woorden: zou er niet een wezen moeten bestaan die ons vanwege onze ideeën
over God en onsterfelijkheid net zo goed bewonderen, zoals wij de spin en de zijderups?”
Maar men kon nog iets veel belangrijkers tegenwerpen. Als het juist is dat de wetten van
de menselijke rede zich alleen op de innerlijke wereld van de geest betrekken, hoe komen
er dan toe überhaupt over dingen buiten ons te spreken? Dit wierp Gottlob Ernst Schulze
tegen in zijn in 1792 anoniem verschenen geschrift “Aenesidemus”. Daarin stelt hij dat al
onze inzichten slechts voorstellingen zijn, en dat wij op geen enkele wijze boven onze
voorstellingswereld kunnen uitraken. In feite waren daarmee ook Kants *morele waarhe-
den* weerlegt. Dan laat zich niet eens de mogelijkheid denken boven de binnenwereld uit
te gaan, dan kan ons in een onmogelijk te denken wereld ook geen morele stem leiden. Zo
ontwikkelde zich uit Kants opvatting allereerst een nieuwe twijfel aan alle waarheid, het
criticisme werd tot scepticisme. Eén van de consequentste aanhangers van het scepti-
cisme is Salomon Maimon, die sinds 1790 verschillende geschriften schreef, die onder in-
vloed van Kant en Schultze stonden, en waarmee hij er met alle beslistheid voor opkwam,
dat van het bestaan van uiterlijke voorwerpen, vanwege de gehele toerusting van onze
kennisvermogens, helemaal niet mag worden gesproken. Een andere leerling van Kant,
Jacob Sigismund Beck, ging zelfs zo ver te beweren dat Kant feitelijk geen dingen buiten
ons heeft aangenomen, en het enkel op een misverstand berust, wanneer men hem zo’n
voorstelling toeschrijft. [...]

Tekst 2 (bladzijde 3 t/m 6)

Uit: Rätzel der Philosophie (GA 18; 1914)
Hoofdstuk: Die radikalen Weltanschauungen
Bladzijde 293 tot en met 301
Auteur: Rudolf Steiner
Vertaling: John Wervenbos

[...] Feuerbach wijst op Georg Christoph Lichtenberg, de in 1799 gestorven denker, die met veel van zijn ideeën als een voorloper van de wereldbeschouwing mag worden beschouwd, die in geesten als Feuerbach tot uitdrukking is gekomen en die met zijn prikkelende voorstellingen wel alleen daarom niet zo vruchtbaar voor de 19^e eeuw is geworden, omdat de alles overschaduwende gedachtensystemen van Fichte, Schelling en Hegel de ontwikkeling van de gedachten zo in beslag hebben genomen, dat de aforistische ideeën bliksem, ook als ze zo ophelderend waren als die van Lichtenberg, over het hoofd konden worden gezien. Men hoeft slechts te herinneren aan de afzonderlijke uitspraken van de belangrijke mannen, om aan te tonen hoe in de door Feuerbach ingeleide gedachtenbeweging zijn geest weer opleefde. “God schiep de mens naar zijn beeld, betekent vermoedelijk, de mens schiep God naar de zijne.” “Onze wereld zal nog zo mooi worden, dat het net zo belachelijk zal zijn aan een God te geloven als vandaag de dag in spoken.” “Is ons begrip van God dan wel iets anders als gepersonifieerde onbegrijpelijkheid?” “Onze voorstelling van een ziel lijkt veel op die van een magneet in de aarde. Het is enkel een beeld. Het is een aangeboren uitvinding van de mens als hulpmiddel om zich alles in deze vorm te denken.” “In plaats dat de wereld zich in ons spiegelt, zouden wij beter kunnen zeggen, onze rede weerspiegelt zich in de wereld. Wij kunnen niet anders, wij moeten ordening en wijs bestuur in de wereld zien, dit volgt uit de gewoonte van onze denkkraft. Dat wij iets noodzakelijk moeten denken, resulteert er echter nog niet in dat het ook werkelijk zo is.... dus daaruit... laat zich geen God bewijzen.” “Wij worden ons zekere voorstellingen bewust, die niet van ons afhangen; andere, dat geloven wij tenminste, hangen van ons af; waar is de grens? Wij kennen alleen het bestaan van onze gewaarwordingen, voorstellingen en gedachten. *Het denkt*, zou men moeten zeggen, zoals men zegt: *het bliksemt*.” Had Lichtenberg bij zulke gedachtebezinksels het vermogen gehad een harmonische wereldvisie te ontwikkelen: dan had hij zelf niet in die mate buiten beschouwing kunnen blijven als hier is gebeurd. Bij de vorming van een wereldbeschouwing hoort niet alleen superioriteit van de geest, welke hij bezat, maar ook het vermogen ideeën in samenhang alzijdig uit te breiden en plastisch af te ronden. Dit vermogen ontbrak hem. Zijn superioriteit spreekt uit zijn voortreffelijke oordeelvellingen over de betrekking van Kant tot zijn tijdgenoten: “Ik geloof, dat, zoals de aanhangers tegenstanders van de heer Kant altijd tegenwerpen, dat ze hem niet begrijpen, zo ook velen geloven, dat de heer Kant gelijk heeft, omdat ze hem begrijpen. Zijn voorstellingswijze is nieuw en wijkt zeer van de gebruikelijke af; en wanneer men daar nu opeens inzicht in krijgt, dan is men ook zeer geneigd ze voor waar te houden, vooral omdat hij zoveel ijverige aanhangers heeft. Daarbij moet men echter altijd bedenken, dat dit begrijpen nog geen redenen is, het zelf voor waar te houden. Ik geloof dat de meesten bij de vreugde over het begrijpen van een zeer abstract en duister

opgesteld systeem, tegelijk hebben geloofd, dat het gedemonstreerd zij.”- Hoe geestverwant Ludwig Feuerbach zich met Lichtenberg moest voelen, dat toont zich in het bijzonder, wanneer men vergelijkt welke gezichtspunten beide denkers innamen, wanneer ze de verhouding van hun wereldbeschouwing tot het praktische leven in beschouwing namen. De colleges die Feuerbach hield voor een aantal studenten in de winter van 1848 over het “Wezen van de religie”, sloot hij af met de woorden: “Ik wenste alleen, dat ik de door mij gestelde..., in één van de eerste uren uitgesproken opgave niet verzuimt heb, de opgave namelijk, U van godsvrienden tot mensenvrienden, van gelovigen tot denkers, uit biddenden tot werkenden, uit kandidaten voor gene zijde tot studenten van het aardse leven, uit christenen, welke ten gevolge van hun belijdenis en bekentenis ‘half dier, half engel’ zijn, tot mensen, tot totale mensen te maken.” Wie, zoals Feuerbach dat heeft gedaan, de hele wereldbeschouwing fundeert op kennis van de natuur en kennis van de mens, die moet ook op het gebied van de moraal alle opgaven, alle plichten afwijzen, die uit een ander gebied stammen als uit de natuurlijke aanleg van de mens of die een ander doel hebben als zo één die zich geheel op de waarneembare wereld betreft. “Mijn recht is mijn wettig erkende drift naar gelukzaligheid; mijn plicht de mij tot erkenning dwingende drift naar gelukzaligheid van anderen.” Niet het uitzicht op een gene zijde geeft mij uitsluitel over wat ik moet doen, maar de beschouwing over het aardse leven. Zoveel kracht als ik daartoe aanwendt, deze of gene opgave te vervullen, die zich op gene zijde betreft, zoveel onttrek ik aan mijn capaciteiten voor het leven op aarde, waarvoor ik enkel en alleen bestemd ben. Daarom is het “concentratie op *deze zijde*” wat Feuerbach verlangt. In Lichtenbergs geschriften kunnen wij soortgelijke woorden lezen. Maar juist deze zijn juist met bestandsdelen bestemd, die tonen hoe weinig een denker die niet het vermogen heeft zijn ideeën harmonisch uit te breiden, het gelukt een idee tot in zijn uiterste consequenties na te gaan. Lichtenberg eist reeds de concentratie op deze zijde, maar deze eis doortrekt hij nog altijd met voorstellingen, die op een gene zijde mikken. “Ik geloof dat veel mensen bij de opvoeding voor de hemel, die voor de aarde vergeten. Ik moest denken dat de mens het wijst handelt, wanneer hij de eerste geheel op zijn eigen plaats liet staan. Want wanneer wij door een wijs wezen hier, op deze plaats, zijn neergezet, waarover geen twijfel bestaat, laat ons dan het beste op deze stopplaats doen en ons niet door openbaringen verblinden. Wat een mens voor zijn gelukzaligheid moet weten, dat weet hij zonder alle andere opbaring zeker als die, die hij naar zijn eigen wezen bezit.” Vergelijkingen zoals tussen Lichtenberg en Feuerbach, zijn belangrijk voor de geschiedenis van de ontwikkeling van de wereldbeschouwing. Ze tonen de vooruitgang van de geesten het zichtbaarst, omdat men door haar inziet, wat de tijdsafstand die tussen hun beide ligt, aan vooruitgang heeft bewerkstelligd. Feuerbach doorliep de hegeliaanse wereldbeschouwing; hij heeft uit haar de kracht gehaald zijn tegengestelde opvatting alzijdig te ontwikkelen. Hij werd niet meer gehinderd door de kantiaanse vraag: of wij ook werkelijk ook recht hebben, de wereld die wij waarnemen ook werkelijkheid toe te schrijven, of dat deze wereld alleen in onze voorstelling bestaat. Wie dat laatste beweert, kan voor de mens in de aan gene zijde van de voorstellingen liggende ware wereld alle mogelijke drijfkrachten leggen. Naast de natuurlijke kan hij ook een bovennatuurlijke wereldorde laten gelden, zoals Kant dit heeft gedaan. Wie echter zoals Feuerbach het waarneembare voor het werkelijke verklaart, die moet alle bovennatuurlijke wereldordening afwijzen. Voor hem bestaat er geen ergens van gene zijde vandaan komend categorisch imperatief; voor hem zijn alleen plichten aanwezig, die zich uit de natuurlijke driften en bestemmingen volgen.

Bij het verwaardigen van zo'n aan de hegeliaanse tegengestelde wereldbeschouwing, zoals Feuerbach dat heeft gedaan, hoorde zeker ook een persoonlijkheid die zoals de zijne zeer verschilde van die van Hegel. Midden in het gevoel van het tegenwoordige leven voelde Hegel zich goed. Met zijn filosofische geest de directe drukte van het tegenwoordige leven beheersen, was voor hem een schone opgave. Toen hij van zijn werkzaamheid als professor ontheven wilde zijn, om naar Pruisen te gaan, liet hij in zijn afscheidswoord duidelijk blijken, dat voor hem het vooruitzicht aanlokkelijk was eens een werkkring te vinden, die hem niet beperkte tot enkel doceren, maar voor een ingrijpen in praktijk mogelijk maakte. "Voornamelijk moet voor hem het uitzicht heel belangrijk zijn op gevorderde leeftijd van de precare functie, filosofie aan een universiteit te doceren, tot een andere activiteit over te gaan en beschikbaar te zijn." Wie zo'n denkgezindheid heeft, moet in vrede leven met het praktische leven zoals die in zijn tijd een vorm had aangenomen. Hij moet de ideeën waarmee hij doordrenkt is verstandig vinden. Alleen daaruit kan hij het enthousiasme halen om mee te werken aan haar verdere ontwikkeling. Feuerbach was het leven van zijn tijd niet vriendelijk gezind. Hij had liever de stilte van een eenzame plek als de drukte van het 'moderne leven' van zijn tijd. Daarover spreekt hij zich duidelijk uit: "Überhaupt zal ik mij niet met het stadsleven verzoenen. Van tijd tot tijd naar de stad te gaan om te doceren, houd ik volgens de indrukken die ik hier reeds naar voren heb gebracht voor goed, ja mijn plicht; maar dan moet ik weer terugkeren naar de landelijke eenzaamheid om daar in de schoonheid van de natuur te studeren en uit te rusten... Het is mijn volgende opgave om mijn colleges naar de wens van mijn toehoorders of de documenten van mijn vader voor te bereiden voor druk." Vanuit zijn eenzaamheid geloofde Feuerbach het beste te kunnen beoordelen, wat in de vorm die het werkelijke leven had aangenomen, niet natuurlijk, maar alleen door de menselijke illusie is binnengebracht. Het reinigen van het leven van illusies beschouwde hij als zijn opgave. Daartoe moest hij in het leven zo ver mogelijk van deze illusies afstaan. Hij zocht naar het ware leven; in de vorm die het leven door de tijds cultuur heeft aangenomen niet vinden. Hoe eerlijk hij het met de 'concentratie op het aardse leven' voorhad, toont een uitspraak die hij over de maartrevolutie heeft gedaan. Ze scheen hem onvruchtbaar omdat in de voorstellingen die aan haar ten grondslag lagen, nog het oude geloof aan gene zijde voortleefde: "De maartrevolutie was überhaupt nog een, hoewel onwettig, kind van het christelijk geloof. De constitutionelen geloofden dat de vorst alleen hoefde te zeggen: er zij vrijheid! Er zij recht! zo is er ook al recht en vrijheid; en de republikeinen geloofden dat men een republiek alleen hoefde te *willen* om ze ook al in het leven te roepen; geloofden dus als het ware in de schepping uit *niets*. Nu verplaatsten de christelijke wonderen van het woord, deze christelijke wonderbaarlijkheden naar het gebied van de politiek." Alleen een persoonlijkheid die de harmonie van het leven, welke de mens behoeft, in zichzelf meent te dragen, kan bij de diepe onvrede met de werkelijkheid waarin Feuerbach leefde, tegelijk de lofzang over de werkelijkheid uitspreken, zoals hij dat heeft gedaan. Dit beluisteren we uit woorden als deze: "In het ontbreken van een uitzicht op een gene zijde kan ik in dit aardse leven, deze zijde, in de jammertaal van de Duitsers, Europese politiek überhaupt, kan ik mijn leven en verstand alleen behouden, doordat ik de huidige tijd tot een onderwerp van aristofanisch gelach maak." Enkel zo'n persoonlijkheid echter kon ook alle kracht, die anderen van een uiterlijke macht afleiden, in de mens zelf zoeken.

De geboorte van de gedachten heeft in de Griekse wereldbeschouwing teweeggebracht, dat de mens zich niet meer zo vergroeid met de wereld kon voelen, zoals dat voor hem mogelijk was bij het oude voorstellen in beelden. Dit was een eerste stap in het vormen van een afgrond tussen mens en wereld. Een stap verder was gegeven met de ontwikkeling van de moderne natuurwetenschappelijke denkwijze. Deze ontwikkeling spleet de natuur en de mensenziel volledig uit elkaar. Aan de ene kant moest er een beeld van de natuur ontstaan, waarin het geestelijk-zielsmatig wezen van de mens niet te vinden valt, en aan de andere kant een idee over de menselijke ziel, welke geen brug naar de natuur sloeg. In de natuur vond men wetmatige noodzakelijkheid. Daarbinnen was geen plek voor wat in de menselijke ziel voorkomt: de impuls van de vrijheid, de zin van een leven, welke in een geestelijke wereld wortelt en met het zintuigelijke bestaan niet is opgebruikt. Geesten als Kant vonden slechts een uitweg, doordat ze beide werelden volledig scheiden: in de ene kennis van de natuur, in de andere geloof vinden. Goethe, Schiller, Fichte, Schelling en Hegel dachten de idee van de zelfbewuste ziel zo veelomvattend, dat deze in een hogere geestesnatuur scheen te wortelen, die boven de natuur en de menselijke ziel staat. Met Feuerbach treedt een geest op, welke door het beeld van de wereld, welke de natuurwetenschappelijke voorstellingswijze kan bieden, zich geloofde genoodzaakt te zien, de menselijke ziel alles te moeten ontzeggen wat tegen de natuurvoorstelling ingaat. Hij maakt de menselijke ziel tot schakel van de natuur. Dit kan hij alleen omdat hij uit deze menselijke ziel wegdenkt wat hem verhinderd ze als een schakel van de natuur te zien. Fichte, Schelling en Hegel namen de menselijke ziel als wat ze is; Feuerbach maakt ze tot dat wat hij voor zijn wereldbeeld nodig heeft. Met hem treedt een voorstellingswijze op, welke zich overweldigd voelt door de natuurbeelden. Zo kan met de beide delen van het moderne wereldbeeld, het natuurbeeld en het zielebeeld niet in het reine komen; daarom gaat ze aan de ene, het zielebeeld, totaal voorbij. Wolff's idee van hervorming bezorgt het natuurbeeld vruchtbare impulsen; Feuerbach wendt deze impulsen aan voor een geesteswetenschap, die alleen daardoor kan bestaan, dat ze zich niet op de geest inlaat. Hij sticht een wereldbeschouwingsstroming, welke radeloos staat tegenover de machtigste impuls van het moderne zieleleven, het vitale zelfbewustzijn. Deze impuls toont zich in deze wereldbeschouwingsstroming op een manier dat hij niet alleen als onbegrijpelijk wordt opgevat, maar dat men zich omdat hij onbegrijpelijk schijnt, langs zijn ware gestalte heen gaat en hem tot iets maakt – een natuurfactor -, welke hij voor een onbevange-ning niet is. [...]